

بررسی وضعیت روزنامه‌ها در حوزه جغرافیایی بیداری اسلامی و ارائه پیشنهادهای سیاستی برای جمهوری اسلامی

فرشاد مهدی پور*

سیدحسین هاشمیان**

چکیده

تحولات کشورهای خارومیانه عربی و شمال آفریقا که اکنون بسیاری آن را با عنوان بیداری اسلامی می‌شناسند، دسته‌بندی‌ها و جریان‌شناسی‌های تازه‌ای را در فضای منطقه و جهان اسلام ایجاد کرده است. بنای اصلی در پژوهش حاضر بر آن بوده است که نظر به این تحولات، وضعیت رسانه‌های مکتوب (روزنامه‌های اصلی) در کشورهای حوزه جغرافیایی مذکور (الجزایر، اردن، مصر، لبنان، یمن، عربستان، لیبی، کویت، امارات، سوریه، سودان، قطر، عمان، بحرین و عراق)، مورد بررسی قرار گرفته و مواضع این رسانه‌ها نسبت به این مسئله (بیداری اسلامی) و برخی موضوعات مرتبط با آن مورد سنجش قرار گیرد. بخش پایانی مقاله نیز شامل پیشنهادهایی سیاستی برای تنظیم نحوه عملکرد جمهوری اسلامی در این حوزه است.

واژگان کلیدی

خاورمیانه، رسانه، مطبوعات، بیداری اسلامی، جمهوری اسلامی.

مقدمه

خاورمیانه از زمان پیدایش موربانه‌زاده کوی صهیون تا امروز، بیش از هفت دهه است که آستان حوادث سرنوشت‌سازی در تاریخ بشریت بوده است؛ حوادثی که رنگ و بویی تمدنی داشته و این گاهواره تمدن‌ها تا روزگار معاصر، نظایر آن را بسیار دیده است. این گاهواره دیرینه بشر، از زمستان ۸۹ (۲۰۱۱) مشاهده‌گر موج

f.mahdipour@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۱/۲۱

*. دانشجوی دکترای سیاست‌گذاری فرهنگی.

** استادیار دانشگاه باقرالعلوم (ع).

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۱۰/۶

بزرگی از تحولات شده که نام ناقص بهار عربی چندان برای توصیفش گویا نیست و بیداری اسلامی تعبیری کوتاه و آگاهی‌بخش در قبال آن به شمار می‌رود.

در این حوزه جغرافیایی که تونس و مصر و لیبی و یمن و بحرین در صدر قرار گرفته‌اند و اردن و مراکش و عربستان و الجزایر و... با فواصلی دور و نزدیک طی طریق می‌کنند، رسانه‌ها هم‌سو با ایده قدیمی دانیل لرنر،^۱ از بسترهای اصلی تعامل و تعادلند.^۲ در بیشتر کشورهای عربی، برنامه‌های توسعه مبتنی بر آموزش مردم، کاستن از میزان بی‌سوادی، توسعه بهداشت و افزایش تولید برق است. (هنسون، ۱۳۷۸: ۱۰۹)

فهرست بلندبالای کشورهای عربی که در یک‌ساله گذشته دست‌خوش تغییرات و تحولات شده‌اند، بررسی وضعیت عمده‌ترین سازمان‌های رسانه‌ای^۳ آنها را ضروری ساخته است. کشورهایی که در این تحقیق به ترتیب مورد بررسی قرار گرفته‌اند، در واقع زیر عنوان اصلی منطقه «منا»^۴ شناسایی می‌شوند^۵ و با کنار گذاشتن ایران، پاکستان، ترکیه شامل ۱۵ کشور می‌شوند که به ترتیب عبارتند از: الجزایر، اردن، مصر، لبنان، یمن، عربستان، لیبی، کویت، امارات، سوریه، قطر، عمان، بحرین و عراق.

زبان همه این کشورهای عربی است و بر طبق برخی آمار، حدود ۲۰۰ میلیون نفر از مراکش تا دریای عمان به یکی از لهجه‌های عربی تکلم می‌کنند. با این وجود، استعمار تغییرات متفاوتی را در چارچوب زبانی این کشورها به‌وجود آورده است. مثلاً لیبی از ایتالیایی‌ها تأثیر پذیرفته و الجزایر از فرانسویان. از سوی دیگر در ارتباطات جهانی، زبان عربی مهم‌ترین زبان برای رسانه‌های برون‌مرزی به‌شمار می‌رود و تا دهه نود، رادیو مهم‌ترین رسانه عرب‌زبان‌ها بود. البته باید به خاطر داشت که یک عامل پیدا و پنهان مشترک دیگر نیز در تمامی این کشورها حضور دارد و آن، اسلام است. بخش عمده‌ای از فضا سازی‌های تبلیغاتی و تولید محتوا در جهان، روی همین اصل استوار بوده و مثلاً در بخش زیادی از رادیوهای عربی بین‌المللی، جزو رسانه‌های تبشیری قرار می‌گیرند.

در این مقاله پس از بیان مسئله، اطلاعاتی درباره فضای رسانه‌ای هر یک از کشورها ارائه و متعاقب آن سؤالات تحقیق بررسی شده و در نهایت نیز سیاست‌های پیشنهادی برای نحوه تعامل جمهوری اسلامی ارائه گردیده است.

1. Daniel Lerner.

۲. لرنر در تحقیقات خود روی شش کشور خاورمیانه، یعنی ترکیه، سوریه، مصر، اردن، لبنان و ایران تمرکز کرده بود.
 ۳. منظور از سازمان‌های رسانه‌ای در این تحقیق، مراکزی است که عمدتاً سابقه‌ای مطبوعاتی داشته و در حوزه‌های خبرگزاری یا دیگر رسانه‌های مکتوب یا سایبری فعالیت می‌کنند.

4. Mena.

۵. این کشورها را از نظر اقتصادی می‌توان به سه گروه تقسیم کرد: ۱. فاقد منابع طبیعی اما دارای نیروی کار مثل لبنان، مصر، اردن و تونس؛ ۲. دارای منابع طبیعی و نیروی کار مثل ایران، عراق، سوریه و یمن؛ ۳. دارای منابع غنی اما فاقد نیروی کار مثل: بحرین، کویت، لیبی، عمان، قطر، عربستان سعودی و امارات متحده عربی. (میرشجاعیان حسینی و رهبر، ۱۳۸۹: ۱۶۵)

بیان مسئله

مسئله اصلی در این تحقیق ارائه سیاست‌هایی برای جمهوری اسلامی در حوزه رسانه‌های بیداری اسلامی است؛ این مسئله ناظر به بررسی وضعیت مطبوعات کشورهای حوزه جغرافیایی بیداری اسلامی و نسبت‌سنجی آنها با مسئله بیداری اسلامی، موضع‌گیری آنها در برابر دولت حاکم و ایران و همچنین برآورد میزان محبوبیت یا تأثیرگذاری آنها صورت‌بندی شده است. در هر کدام از کشورهای مورد مطالعه، تلاش شده است تا پس از ارائه برخی اطلاعات درباره وضعیت عمومی - رسانه‌ای آنها، در جدولی مانند جدول شماره یک، به پرسش‌های مذکور در مورد مهم‌ترین رسانه‌های مکتوب آن کشور (و البته نه همه رسانه‌ها) پاسخ داده شود.

نام روزنامه	وب سایت	تخمین یا برآورد میزان محبوبیت/تأثیر	نوع موضع‌گیری	
			در برابر دولت حاکم	در قبال ایران
			نسبت به	نسبت به
			بیداری اسلامی	بیداری اسلامی

جدول ۱

تحلیل داده‌ها

۱. اردن

اردن کشوری است که از شمال با سوریه، از شمال شرقی با عراق و از شرق و جنوب با عربستان سعودی و از غرب با رژیم اشغال‌گر قدس و کرانه باختری رود اردن همسایه بوده و جمعیت آن در حدود ۹ میلیون نفر است. این کشور دارای حکومت پادشاهی مشروطه است که قانون اساسی آن در هشت ژانویه ۱۹۵۲ به تصویب رسیده است. زبان رسمی کشور عربی است، اما انگلیسی نیز در مراودات رسمی کاربرد دارد.

اولین قانون مطبوعات اردن در سال ۱۹۵۳ نوشته شده و در سال‌های ۱۹۸۳ و ۱۹۹۸ مورد بازبینی قرار گرفته است. حدود ۸۰ درصد جمعیت این کشور باسوادند. در این کشور ۶۱۴ هزار خط تلفن ثابت، چهار میلیون و ۷۷۱ هزار خط تلفن همراه، ۲ هزار و ۵۰۰ میزبان اینترنتی و ۷۸۶ هزار و ۹۰۰ کاربر اینترنت وجود دارد. رادیو در سال ۱۹۴۸ توسط انگلیسی‌ها در اردن راه‌اندازی شد و تلویزیون در سال ۱۹۶۸. تلویزیون اردن در دهه هفتاد تنها دارای ۲ شبکه بود، اما امروزه به هفت شبکه افزایش یافته است. رادیوی اردن نیز امروزه به عربی، عبری، انگلیسی و فرانسه برنامه‌های ۲۴ ساعته پخش می‌کند و البته از سال ۱۹۹۹ یک شبکه رادیویی مخصوص قرآن نیز راه‌اندازی کرده است. تلویزیون «نورمینا» نیز یک تلویزیون بخش خصوصی اردن است و از سال ۲۰۰۴ تاکنون راه‌اندازی شده است. (الفقیه و نجار، ۱۳۸۲: ۲۳۹) در سال ۱۹۶۹ فرمان تأسیس شبکه خبری سلطنتی در اردن صادر شد که چارچوبی کاملاً دولتی داشته است و در سال ۲۰۰۴ از وزارت اطلاعات اردن مستقل شده است. این خبرگزاری روزانه حدود ۱۰۰ خبر عربی، ۳۵ خبر انگلیسی و ۲۵ گزارش تصویری تولید می‌کند و نام مخفف آن «ان پترا»^۱ است. این خبرگزاری با ۳۲ کارمند که ۱۸ نفر آنها

1. Petra.

در فعالیت‌های خبری مشارکت داشتند کار خود را آغاز کرده و امروزه این میزان به ۲۳۸ کارمند رسیده که ۱۳۵ نفرشان فعالیت رسانه‌ای دارند.

نام روزنامه	وبسایت	تخمین یا برآورد میزان محبوبیت / تأثیر	نوع موضع‌گیری	
			در برابر دولت حاکم	در قبال ایران
الرأی اردن تأسیس: اول مارس ۱۹۷۱	alrai.com	بالا - بالا	بیان‌کننده مواضع حکومت	بیان‌کننده مواضع حکومت - منفی
الدستور اردن	addustour.com/	بالا - بالا	بیان‌کننده مواضع حکومت	بیان‌کننده مواضع حکومت - منفی
العرب الیوم	alarab-alyawm.com.jo	—	مستقل	—
الجوردان تایمز	jordanTimes.com	—	وابسته به دولت	—
الغد	alghad.jo	—	مستقل	—
السیبل	assabeel.net	—	مستقل	—

جدول ۲

۲. الجزایر

در ۱۲ تیر ۱۳۴۱ (۳ ژوئیه ۱۹۶۲)، پس از ۱۳۲ سال الجزایر طی انقلابی خونین و طولانی از زیر یوغ استعمار فرانسه رهایی یافت. این کشور از سمت شرق به تونس و لیبی، از سمت غرب به مراکش و صحرا، از جنوب غربی به موریتانی، از سمت شمال به دریای مدیترانه و از سمت جنوب به نیجر و مالی محدود است. جمعیت الجزایر نزدیک به ۴۰ میلیون نفر است و زبان رسمی کشور عربی بوده و زبان‌های فرانسوی و بربری نیز در آنجا کاربرد دارند. اگر چه رویکردهای اسلامی در این کشور همواره مورد توجه بوده و در ماجرای کودتای سال ۱۳۶۹، ارتش جبهه نجات اسلامی را که در انتخابات پیروز شده بود از قدرت خلع کرد، (دوست‌محمدی و زحمتکش، ۱۳۸۸: ۲۰۵) اما با این همه در سال‌های قبل و بعد از استقلال، اسلام از خط اصلی حکومت‌داری در این کشور کنار گذاشته شد و حرکت عمومی به سمت ملی‌گرایی و پاره‌ای موارد، گرایش‌های سوسیالیستی سوق پیدا کرد. (مؤمنی‌راد، ۱۳۸۳: ۱۲۱) در جدول ۳، اطلاعات مربوط به وضعیت برخی از روزنامه‌های این کشور و موضع آنها را در قبال مسائل مورد بحث، مشاهده می‌کنید:

نام روزنامه	وبسایت	تخمین یا برآورد میزان محبوبیت / تأثیر	نوع موضع گیری	
			در برابر دولت حاکم	در قبال ایران
الخبر	elkhabar.com/ar	این روزنامه با حدود نیم میلیون تیراژ و سابقه ۱۲ ساله یکی از بزرگ‌ترین، تاثیرگذارترین و محبوب‌ترین روزنامه‌های الجزایر است	منتقد	مثبت - خنثی
صوت الاحرار	sawt-alahrar.net	متوسط	مثبت	مثبت - خنثی

جدول ۳

۳. امارات

امارات متحده عربی کشوری در جنوب خلیج فارس قرار دارد و در سال ۱۹۷۱ از مجموع ۷ شیخ‌نشین تشکیل شده است. این کشور از شرق با عمان و از جنوب با عربستان سعودی دارای مرز زمینی و با قطر و ایران از طریق آب‌های خلیج فارس دارای مرز دریایی است. جمعیت این کشور حدود پنج میلیون نفر با میانگین سنی ۳۰ سال برآورد می‌شود که تنها ۱۹ درصد آن را اماراتی‌ها تشکیل می‌دهند و شاید همین مسئله عامل اصلی آرام ماندن در طول تحولات ۲ ساله اخیر در حوزه بیداری اسلامی باشد.

شهر رسانه‌ای دبی، هم‌اکنون یکی از مهم‌ترین مراکز فعالیت رسانه‌ای در منطقه به شمار می‌رود. اما در کل، فضای رسانه‌ای این کشور نسبت به مسائل داخلی کاملاً بسته و تحت کنترل است. به عنوان نمونه این کشور هیچ‌گاه داوطلب عضویت در شورای حقوق بشر سازمان ملل نشده است. (خرازی، ۱۳۸۵: ۲۴۶) یک میلیون و ۳۱۰ هزار خط تلفن ثابت، هفت میلیون و ۵۹۵ هزار خط تلفن همراه، شش هزار میزبان اینترنتی و یک میلیون و ۷۰۹ هزار کاربر اینترنت در این کشور وجود دارد.

نام روزنامه	وبسایت	تخمین یا برآورد میزان محبوبیت / تأثیر	نوع موضع گیری	
			در برابر دولت حاکم	در قبال ایران
البيان	albayan.ae/	بالا - بالا	بیان‌کننده مواضع حکومت	منفی - بیان‌کننده مواضع حکومت
امارات الیوم	emaratalyoum.com	بالا - بالا	بیان‌کننده مواضع حکومت	منفی - بیان‌کننده مواضع حکومت
الخليج	alkhaleej.ae	بالا - بالا	بیان‌کننده دیدگاه‌های حاکم ابوظبی	بیان‌کننده دقیق مواضع دولت امارات / حمایت از مخالفان سوریه و دولت بحرین

جدول ۴

۴. بحرین

بحرین در همسایگی ایران، عربستان سعودی، قطر و امارات متحده عربی قرار دارد و مجموعه‌ای از ۳۵ جزیره بزرگ و کوچک است. بحرین از سال ۱۸۲۰ میلادی تحت حمایت کشور بریتانیا بود و در سال ۱۹۷۰ با طرح همه‌پرسی در سازمان ملل متحد، به عنوان کشوری مستقل شناخته شد. (بی‌نا، ۱۳۸۸: ۵۳) دین رسمی آن اسلام و افزون بر ۶۰ درصد جمعیت حدود ۷۰۰ هزار نفری بحرین، شیعه‌اند. در این کشور، ۱۹۳ هزار و ۳۰۰ خط تلفن ثابت و یک میلیون و ۱۱۶ هزار خط تلفن همراه وجود دارد. بحرین ۲ هزار و ۴۱۳ میزبان اینترنتی و ۶۴۹ هزار و ۳۰۰ کاربر اینترنت دارد. از آغاز موج بیداری اسلامی، بحرین نیز شاهد قیام‌های مردمی گسترده و نسبتاً متناوب بوده که به دلیل اکثریت شیعه^۱ از سوی دیگر کشورهای عربی نادیده گرفته است. در خلال این سال‌ها و در تظاهرات گسترده ضد دولتی در ۲ ساله اخیر، ده‌ها روزنامه‌نگار و وبلاگ‌نویس این کشور، بازداشت و زندانی و یا از کار بی‌کار شده‌اند. بیشتر شبکه‌های خبرسانی داخلی توسط دولت اداره می‌شوند.

نام روزنامه	وبسایت	تخمین یا برآورد میزان محبوبیت / تأثیر	نوع موضع‌گیری	
			در برابر دولت حاکم	در قبال ایران
الایام	alayam.com	تأثیر بالا در میان حامیان حکومت	منفی	منفی و حامی معارضان سوری
الوسط	alwasatnews.com	بالا - بالا	منتقد	میان‌رو و مثبت

جدول ۵

۵. عراق

عراق همسایه غربی ایران و بغداد پایتخت این کشور است. رژیم صدام حسین زمامدار سابق این کشور در سال ۲۰۰۳ (بهار ۱۳۸۲) در پی تهاجم نیروهای ائتلاف نظامی به سرکردگی آمریکا برچیده شد. عربی و کردی، زبان‌های رسمی عراق هستند و میزان باسوادی در آن بین ۶۰ تا ۷۰ درصد تخمین زده می‌شود. به‌طور کلی بافت جمعیتی آن متشکل از شیعیان، اهل سنت و کردهاست. وجود سه گروه متفاوت اجتماعی در عراق با زبان‌های گوناگون، قومیت‌های متفاوت و تنوع امکانات اقتصادی، موجب پدیداری نوعی فرهنگ سیاسی پیشامدرن در آن شده است که شعاع وفاداری‌های آن به سطوح قومی، محلی، خانوادگی و قبیله‌ای محدود بوده و اعتماد بین قومی و بین گروهی در نازل‌ترین سطوح خود قرار دارد. (پورسعید، ۱۳۸۹: ۲۰۲) به‌همین دلیل در دوره پس از صدام، صدها نشریه و ده‌ها شبکه رادیو و تلویزیونی برای انتخاب در عراق وجود

۱. بر اساس گزارش سال ۲۰۰۳ مرکز حقوق بشر بحرین، از ۵۷۲ منصب عمومی و عالی، تنها ۱۰۱ منصب یعنی ۱۸ درصد و از ۴۷ منصب عالی در حد وزیر و مدیرکل، فقط ۱۰ منصب (۲۱ درصد) به شیعیان تعلق دارد. (آدمی، ۱۳۹۱: ۱۵۱)

دارد که بیشتر آنها توسط احزاب مختلف مذهبی و سیاسی کنترل و تأمین مالی می‌شوند؛ چراکه درآمد حاصل از تبلیغات برای رسانه‌های خصوصی کافی نیست.^۱ در دوره صدام برای جمعیت ۲۲ میلیونی این کشور تنها پنج روزنامه انتشار می‌یافت که همگی آنها حکومتی و نظامی بودند.

تا ژوئن سال ۲۰۱۱ حدود سه درصد جمعیت عراق، یعنی ۸۶۰ هزار نفر، به اینترنت دسترسی داشتند؛ کافی‌نت‌ها فرصت زیادی برای کاربران جوان فراهم آورده‌اند، اما تعداد آنها محدود و معمولاً در مناطق خاص شهری است. هنوز خط‌مشی رسمی، برای فیلترکردن اینترنت وجود ندارد و تعداد عراقی‌هایی که در خانه به اینترنت دسترسی دارند کم (و قطع شدن برق متداول) است. بیش از ۸۰ درصد عراقی‌ها دارای تلفن همراه هستند.

نوع موضع گیری		تخمین یا برآورد میزان محبوبیت / تأثیر	وب سایت	نام روزنامه
نسبت به بیداری اسلامی	در قبال ایران			
مثبت و حامی حکومت سوریه	مثبت	ارگان رسمی دولتی	alsabaah.com	الصباح
حامی مخالفان سوریه / حمایت از دولت بحرین / پوشش خنثی نسبت به تحولات دیگر کشورهای عربی	مخالف	منتقد	azzaman.com	الزمان

جدول ۶

۶. عربستان

عربستان سعودی کشوری پادشاهی در جنوب غربی آسیاست؛ این کشور از شمال با عراق و اردن و کویت، از شرق با امارات متحده عربی و قطر و خلیج فارس، از جنوب غربی با عمان، از جنوب با یمن و از غرب با دریای سرخ هم‌مرز است. این کشور بیش از ۲۷ میلیون جمعیت دارد که فقط ۱۶ میلیون آنها شهروند این کشور و بقیه از اتباع خارجی هستند.

دولت سعودی در اواسط دهه ۱۹۶۰ تصمیم گرفت شبکه تلویزیونی را در کشور دایر کند؛ چون رهبران آن به این نتیجه رسیدند که این وسیله برای جامعه اسلامی خانواده‌محور عربستان بسیار مناسب است و در ضمن، دولت نیز می‌تواند کنترل خود را بر مسائل فرهنگی، تفریحی و اطلاعات به خوبی اعمال کند. (هنسون، ۱۳۷۸: ۱۱۹) حدود ۲ دهه قبل، نیمی از زنان عربستانی و در کل حدود ۳۷ درصد از جمعیت این کشور فاقد مهارت خواندن و نوشتن بوده‌اند، اما آمارها نشان‌گر سیر شتابان درخواست‌ها برای تحصیل و کار زنان است. (دوماتو، ۱۳۸۰: ۲۷۵) در سال ۲۰۰۷ سازمان جهانی یونسف اعلام کرد که نرخ سواد برای جوانان ۲۴ - ۱۵ ساله در مردان ۹۸ درصد و در زنان ۹۶ درصد بوده است. (صادقی و احمدیان، ۱۳۸۹: ۱۵۲) نرخ

۱. برای دیدن گزارشی خواندنی از وضعیت رسانه‌های مکتوب و تصویری در عراق، ر.ک: ویسی، ۱۳۸۶: ۴۴ - ۳۸.

بهره‌گیری از تلفن همراه نیز در این کشور به بیش از ۱۱۵ درصد می‌رسد. کاربران اینترنت در عربستان در مارس ۲۰۰۱، حدود ۵۷۰ هزار نفر برآورد می‌شد که در فضای رسانه‌ای شدیداً کنترل شده این کشور رقم بالایی به‌شمار می‌رود؛ این عدد اکنون به حدود ۲۶ درصد جمعیت این کشور رسیده است. در عربستان سعودی ۱۰ روزنامه و چندین مجله منتشر می‌شوند که همگی حامی حکومت مرکزی و سیاست‌های آن به‌شمار می‌روند؛ همچنین روزنامه‌های عربی فرمانطقه‌ای که از مرحله سانسور عبور کرده باشند در این کشور امکان توزیع دارند.

نام روزنامه	وب سایت	تخمین یا برآورد میزان محبوبیت / تأثیر	نوع موضع گیری	
			در برابر دولت حاکم	در قبال ایران
الجزیره	al-jazirah.com	بالا	حامی حکومت	منفی / حامی مخالفان اسد
الریاض	alriyadh.com	بالا	حامی حکومت	منفی / حامی اعتراضات علیه دولت سوریه
الوطن	alwatan.com.sa	معتبر و پرمخاطب	حمایت کامل از مواضع حکومت	منفی / حمایت از مخالفان سوریه، دولت بحرین و نظام پیشین مصر

جدول ۷

۷. عمان

عمان از شمال غرب با امارات متحده عربی، از غرب با عربستان سعودی و از جنوب غرب با یمن همسایه است. در سال ۱۵۰۷ میلادی پرتغال به عمان حمله و آن را اشغال کرد و این اشغالگری تا سال ۱۶۵۱ به طول انجامید. در این سال قبایل عمانی متحد شدند و در نبرد با پرتغالی‌ها توانستند استقلال خود را به دست آورند. عمان تا اواخر دهه ۹۰ میلادی با استفاده از سود سرشار صادرات نفت اداره می‌شد، اما رفته رفته این درآمدها رو به کاهش گذاشت و با وجود آنکه سطح سواد و بهداشت عمومی بالاست، اما نرخ بالای بیکاری موجب بروز پاره‌ای نابسامانی‌ها در این کشور شده است. (هالینگورث، ۱۳۸۱: ۵۲)

زبان رسمی عمان، عربی است. در این کشور ۲۷۸ هزار و ۳۰۰ خط تلفن ثابت و ۲ میلیون و ۵۰۰ هزار خط تلفن همراه وجود دارد. عمان همچنین دارای سه هزار و ۷۶۳ میزبان اینترنتی و ۳۱۹ هزار و ۲۰۰ کاربر اینترنت است. دولت ایستگاه‌های رادیو و شبکه‌های تلویزیون عمان را اداره می‌کند، اما اولین ایستگاه رایویی خصوصی این کشور در ماه مه ۲۰۰۷ کار خود را آغاز کرد. بر اساس قانون مطبوعات، دولت اجازه دارد هر مطلبی را به دلایل سیاسی و فرهنگی سانسور کند؛ بیش از ۲۰ نشریه، شامل روزنامه و هفته‌نامه در این کشور به چاپ می‌رسند.

نوع موضع گیری			تخمین یا برآورد میزان محبوبیت / تأثیر	وب سایت	نام روزنامه
نسبت به بیداری اسلامی	در قبال ایران	در برابر دولت حاکم			
منفی	مواضع حکومت - مثبت	روزنامه دولتی - ارگان حکومت	بالا - بالا	alwatan.com	الوطن
خنثی و بیان کننده دیدگاه‌های دولت	مثبت و بیان کننده دیدگاه‌های دولت	مثبت و تریبون دولت	متوسط	main.omandaily.om	عمان دیلی

جدول ۸

۸. قطر

قطر از جنوب با عربستان سعودی، همسایه بوده و به شکل شبه‌جزیره‌ای است که اطراف آن را آب‌های خلیج فارس پوشانده است. این کشور که یکی از چند امیرنشین منطقه است، مدتی تحت سلطه عثمانی، انگلیس و بحرین بود و سرانجام در سال ۱۹۷۱ به استقلال رسید. جمعیت این کشور کمتر از ۲ میلیون نفر تخمین زده می‌شود که حدود ۳۰ درصد آنها، اهل قطر هستند. در این کشور ۲۲۸ هزار و ۳۰۰ خط تلفن ثابت و یک میلیون و ۲۶۴ هزار خط تلفن همراه وجود دارد. قطر ۱۹ میزبان اینترنتی و ۲۸۹ هزار و ۹۰۰ کاربر اینترنت دارد.

شبکه خبری الجزیره در قطر واقع است؛ این شبکه در سال ۱۹۹۶ تأسیس شد و در ابتدا تنها اخبار را به زبان عربی پخش می‌کرد اما در سال ۲۰۰۶ الجزیره انگلیسی نیز راه‌اندازی شد. آژانس خبری قطر، دولتی و خبرگزاری رسمی این کشور به شمار می‌آید.

نوع موضع گیری			تخمین یا برآورد میزان محبوبیت / تأثیر	وب سایت	نام روزنامه
نسبت به بیداری اسلامی	در قبال ایران	در برابر دولت حاکم			
مثبت	مواضع حکومت	روزنامه دولتی - ارگان حکومت	بالا - بالا	al-watan.com	الوطن
مثبت و در عین حال حامی مخالفان دولت سوریه	مثبت و بیان کننده دیدگاه‌های دولت	حامی دولت	روزنامه دولتی و دارای تأثیر بالا	alsharq.com	الشرق
مثبت و در عین حال حامی مخالفان دولت سوریه	مثبت و بیان کننده دیدگاه‌های دولت	روزنامه دولتی و بیانگر مواضع آن	متوسط / مؤثر در میان اتباع خارجی غیر عرب	gulf-times.com	گلف تایمز

جدول ۹

۹. کویت

کویت با کشورهای عراق و عربستان سعودی دارای مرزهای خاکی و با ایران از طریق خلیج فارس دارای مرزهای آبی بوده و پایتخت آن، شهر کویت است. جمعیت این کشور کمتر از چهار میلیون نفر برآورد می‌شود و عربی، زبان رسمی و انگلیسی زبان تجاری این کشور است.

در این کشور ۵۱۰ هزار و ۳۰۰ خط تلفن ثابت و دو میلیون و ۷۷۴ هزار خط تلفن همراه وجود دارد. کویت ۲ هزار و ۱۳ میزبان اینترنتی و ۸۱۶ هزار و ۷۰۰ کاربر اینترنتی دارد. آمار تا سال ۱۹۹۸، شامل کمتر از ۱۰ درصد جمعیت کویت می‌شده است. رادیو کویت از سال ۱۹۵۱ فعالیت خود را آغاز کرده و قبل از اشغال این کشور از سوی رژیم عراق، با چهار فرستنده برنامه‌های خود را به زبان‌های عربی، انگلیسی، فرانسه و فارسی پخش می‌کرد.

در کویت فرستنده رادیویی یا تلویزیون خصوصی وجود ندارد و این رسانه‌ها در کنترل کامل دولت قرار دارند. در بیشتر موارد، نظارت بر برنامه‌ها و فیلم‌هایی اعمال می‌شود که در تعارض با دین اسلام یا با عقیده دینی و نظم اجتماعی مسلمانان باشد. بیشتر مطبوعات این کشور حامی و وابسته به حکومتند و مبنای صدور مجوز روزنامه، توانمندی مالی است. (صحفی، ۱۳۸۴: ۷۷) تلویزیون کویت در حال حاضر با چهار کانال فعالیت می‌کند؛ یک کانال به زبان عربی، کانال دوم به زبان انگلیسی و کانال سوم و چهارم مختص پخش گزارش‌های ورزشی و فیلم‌های سینمایی است. با این وجود، فضای رسانه‌ای این کشور بسیار آسیب‌پذیر و در برابر رسانه‌های غربی، باز توصیف شده است. (نقبایی لنگرودی، ۱۳۸۱: ۶۴)

نوع موضع گیری			تخمین یا برآورد میزان محبوبیت / تأثیر	وب سایت	نام روزنامه
نسبت به بیداری اسلامی	در قبال ایران	در برابر دولت حاکم			
منفی و مدافع دولت سوریه	منفی	حامی حکومت و منتقد دولت	بالا - بالا	alwatan.kuwait.tt	الوطن
میان‌رو	میان‌رو / دارای ارتباط خوب با سفارت ایران	میان‌رو	بالا - بالا	alraimedia.com	الرأی
حمایت از دولت بحرین و معترضان سوریه	مخالف شدید	حامی حکومت و دولت	متوسط - بالا	al-seyassah.com	السیاسه

جدول ۱۰

۱۱. سوریه

جمهوری عربی سوریه از شمال با ترکیه، از شرق با عراق، از غرب با لبنان و دریای مدیترانه و از جنوب با اردن و رژیم اشغالگر قدس همسایه است. جمعیت این کشور بالغ بر ۱۸ میلیون نفر تخمین زده می‌شود. این

کشور طی سال‌های ۱۹۴۵ و ۱۹۴۶ از زیر یوغ استعمار فرانسه و انگلیس آزاد شد. (یزدانی، ۱۳۹۱: ۲۵۵) اولین قانون مطبوعات در سوریه در سال ۱۹۴۹ نوشته و بخش اعظم رسانه‌های سوری متعلق و یا در کنترل حزب بعث هستند (الجمال، ۱۳۸۱: ۱۰۷) و اخیراً برای اولین بار پس از حدود چهل سال، به مطبوعات غیردولتی اجازه انتشار داده شده است. دولت همچنین برای اولین بار اجازه داده که ایستگاه‌های رادیویی خصوصی و تجاری با پخش برنامه روی موج اف.ام.تاسیس شوند. آمار سال ۲۰۱۰ نشان می‌دهد که حدود چهار میلیون نفر در سوریه از اینترنت استفاده می‌کنند و این شبکه به ابزاری برای فعالیت مخالفان مبدل شده است. خبرگزاری عربی سوریه (سانا) به زبان‌های عربی، انگلیسی و فرانسه خبر منتشر می‌کند. زبان رسمی سوریه عربی است اما زبان‌های کردی، ترکمنی، آرامی جدید و ارمنی نیز در برخی نقاط آن مورد استفاده قرار می‌گیرد. از اوایل سال ۹۰ مجموعه‌ای از اقدامات اعتراضی در سوریه به رهبری و حمایت کشورهای غربی، ترکیه و عربستان علیه این کشور در جریان است.

نام روزنامه	وب سایت	تخمین یا برآورد میزان محبوبیت / تأثیر	نوع موضع گیری	
			در برابر دولت حاکم	در قبال ایران
تشرین	tishreen.news.sy/tishreen/public/	متوسط - متوسط	حکومتی	مثبت
الثوره	thawra.alwehda.gov.sy	متوسط - متوسط	حکومتی	مثبت
البعث	albaath.com	روزنامه دولتی و بیان کننده دیدگاه‌های دولت / پر فروش و دارای مخاطبان گسترده	بیان کننده مواضع دولت	مثبت

جدول ۱۱

۱۲. لبنان

لبنان با بیش از یک و نیم قرن سابقه در حوزه مطبوعات و فضای باز سیاسی که ناشی از تعدد طوایف و تکثر فرهنگی بومی قابل توجه در این کشور است، همواره به بهشت رسانه‌ها معروف بوده و هیچ رسانه مهم منطقه‌ای و بین‌المللی را در دنیا نمی‌توان یافت که در این کشور دارای دفتر و خبرنگار نباشد.

قانون مطبوعات لبنان که در سال ۱۹۶۲ از سوی مجلس لبنان به تصویب رسیده، ناظر بر کلیه فعالیت‌های مطبوعات و مسئولیت‌های قانونی آنان است؛ به موجب این قانون، اصحاب مطبوعات دارای دو نهاد مستقل صنفی هستند که عبارتند از سندیکای مطبوعات و سندیکای سردبیران مطبوعات. سندیکای مطبوعات لبنان، مهم‌ترین نهاد صنفی در این حوزه محسوب می‌شود که مجمع عمومی آن از کلیه صاحبان

امتیاز مطبوعات و خبرگزاری‌ها تشکیل می‌گردد. مسئولیت رسیدگی به جرائم مطبوعاتی نیز برعهده دادگاه استیناف است.

در دولت لبنان، وزارت اطلاع‌رسانی متولی کلیه امور مربوط به فعالیت‌های رسانه‌ای است. خبرگزاری ملی لبنان،^۱ تلویزیون لبنان^۲ و رادیو لبنان، به نام روزنامه‌های رسمی و دولتی این کشور، زیر نظر این وزارتخانه اداره می‌شوند.

لبنان دارای ۱۵ روزنامه است که این روزنامه‌ها عبارتند از: السفير، النهار، الاخبار، المستقبل، الجمهوریة، اللواء، الديار، البناء، الشرق، الانوار، البلد، Le Jour، Daily Star و دو روزنامه منطقه‌ای الحیات و الشرق الاوسط. مهم‌ترین تلویزیون‌های لبنان عبارتند از: المنار، المستقبل، الجديد، ال.بی.سی، ا.تی.وی و... همچنین علاوه بر خبرگزاری ملی لبنان و خبرگزاری‌های خصوصی مثل المرکزیه، پایگاه‌های اینترنتی الانتقاد، النشرة، تیار، Lebanon Files، Now Lebanon، و... نیز در صحنه خبری لبنان فعال هستند. از رادیوهای لبنان هم می‌توان اذاعة النور، الشرق، الرسالة، صوت المدى، صوت الغد، صوت لبنان، صوت بیروت، لبنان الحر، البشائر، البصائر و... را برشمرد.

نام روزنامه	وبسایت	تخمین یا برآورد میزان محبوبیت / تأثیر	نوع موضع‌گیری	
			در برابر دولت حاکم	در قبال ایران
الاخبار لبنان	al-akhbar.com	محبوبیت در میان شیعیان و حامیان ایران / تأثیرگذاری متوسط به بالا	حامی	مثبت
النهار لبنان	annahar.com روزنامه مسیحیان مخالف سوریه	تأثیر گذار	منتقد	منتقد
المستقبل لبنان	almustaqbal.com روزنامه سنی‌های مخالف سوریه در لبنان	بالا - بالا	منتقد	منتقد
السفير لبنان	assafir.com گرایش‌های چپ	بالا بالا	حامی (نامحسوس)	حامی دولت سوریه و انقلاب بحرین
الحیات لبنان	alhayat.com دارای نویسندگان برجسته و کارکرد حرفه‌ای	بسیار تأثیرگذار / روزنامه فرامنطقه‌ای	حامی دیدگاه‌های عربستان به صورت کم‌رنگ	منتقد (نامحسوس) پوشش دهنده خبر خیرها / حامی حکومت بحرین و معترضان سوریه

جدول ۱۲

1. NNA.

۲. تله‌لیبان / TL.

۱۳. لیبی

جمهوری لیبی، کشوری عربی در آفریقای شمالی است. لیبی با کشورهای مصر، سودان، چاد، نیجر، الجزایر و تونس هم‌مرز است و پایتخت آن، طرابلس است. مساحت لیبی اندکی بیشتر از ایران و جمعیتش کمتر از یک دهم آن است. زبان رسمی لیبی عربی است، ولی بربری هم در میان اقلیتی از مردم این کشور رواج دارد. این کشور تا چندی پیش تحت سلطه معمر قذافی بود و پس از فراگیر شدن مبارزات گروه‌های مختلف اسلامی و ملی‌گرا، قذافی در ۲۸ مهر ۹۰ به قتل رسید و به حکومت ۴۲ ساله او پایان داده شد. شورای امنیت با تصویب قطعنامه‌های ۱۹۷۰ و ۱۹۷۳ عملاً اجازه جنگ با ارتش لیبی را صادر کرد و واقعه‌ای تازه در حقوق بین‌الملل رقم خورد. (داداندیش، ۱۳۹۱: ۱۷۰)

وضعیت فرهنگی و رسانه‌ای لیبی به شدت تحت تأثیر دوره حضور استعمارگران ایتالیایی است، به گونه‌ای که تا حدود یک دهه پیش، ۷۰ درصد مردم این کشور بی‌سواد بودند. اما مطابق برخی آمارها حدود ۱۵ درصد جمعیت این کشور به دو زبان انگلیسی و فرانسوی آشنایی دارند. وضعیت رسانه‌های لیبی پس از سرنگونی قذافی به کلی دگرگون شده و اکنون چندین شبکه تلویزیونی خصوصی در این کشور راه‌اندازی شده است. بخش عربی شبکه خبری بی.بی.سی^۱ هم به صورت اف.ام در شهرهای بنغازی (دومین شهر مهم لیبی پس از طرابلس و محل آغاز انقلاب این کشور) و طرابلس قابل دریافت است.

نام روزنامه	وب‌سایت	تخمین یا برآورد میزان محبوبیت / تأثیر	نوع موضع‌گیری	
			در برابر دولت حاکم	در قبال ایران
نیو قورینا	alwatan.kuwait.tt	بالا - بالا	حامی حکومت	بدون موضع
بیرنیک	alraimedia.com	بالا - بالا	میان‌رو	دارای ارتباط خوب با سفارت ایران
تریپولی پست	al-seyassah.com	متوسط بالا	حامی حکومت	دارای مواضع ضدایرانی

جدول ۱۳

۱۴. مصر

مصر کشوری در شمال خاوری قاره آفریقا است که از غرب با لیبی، از جنوب با سودان و از سمت شبه‌جزیره سینا با رژیم اشغالگر قدس و نوار غزه در فلسطین هم‌مرز است. جمعیت این کشور بالغ بر ۸۰ میلیون نفر برآورد می‌شود که اکثریت آنها در مناطق حاشیه‌ای رود نیل زندگی می‌کنند.

مصر از نظر تعداد رادیو و تلویزیون‌ها از دیگر کشورهای عربی در وضعیت پیشرفته‌تری قرار دارد و برخی

1. B.B.C.

این موقعیت را ناشی از ابتکارات جمال عبدالناصر می‌دانند که نقش و کاربرد رسانه‌ها را در اهداف سیاسی‌اش بسیار حائز اهمیت یافته بود. (هنسون، ۱۳۷۸: ۱۱۳) در سال ۱۹۵۳، عبدالقادر حاتم از وزاری ناصر، رادیوی صدای اعراب را تأسیس و در ابتدا تنها ۳۰ دقیقه برنامه پخش می‌کرد؛ این رادیو در فاصله زمانی کوتاهی ۲۴ ساعته شد و مصر از آن به عنوان ابزاری مهم برای پیشبرد شعارهای انقلابی‌اش بهره می‌گرفت. برقراری پیمان کمپ‌دیوید^۱ به انحصار رسانه‌ای مصر در جهان عرب پایان داد و جایگاه آن را به عنوان بزرگترین تولیدکننده فیلم و برنامه تلویزیونی به شدت تضعیف کرد؛ این مسئله هم در ابعاد داخلی ظهور و بروز داشت و هم نقش منطقه‌ای مصر را به کلی مخدوش کرد. (احمدیان، ۱۳۹۱: ۱۹۷) تا آنجا که از این دوره به بعد برخی کشورها به فکر تولید محتوای رسانه‌ای خاص خود افتادند و در پاره‌ای موارد نیز بازپخش برنامه‌های شبکه‌های مصری را ممنوع کردند.

بعد از تحولات زمستان ۸۹ در مصر و سقوط دیکتاتوری حسنی مبارک، چندین روزنامه خصوصی فعالیت خود را در این کشور آغاز کردند و تقریباً از آن زمان تاکنون هر ماه یک شبکه تلویزیونی خصوصی در مصر تأسیس شده که از مهم‌ترین آنها می‌توان به شبکه‌های التحریر، CBC و مصر ۲۵ اشاره کرد. پاره‌ای از صاحب‌نظران با تأکید بر نقش ویژه رسانه‌ها در تحولات اخیر مصر، آن را انقلاب فیس‌بوکی نام نهاده‌اند؛ (همان: ۲۰۱) رسانه‌ای که بخش اصلی کاربران آن را جوانان تشکیل می‌دهند.

نام روزنامه	وبسایت	تخمین یا برآورد میزان محبوبیت / تأثیر	نوع موضع‌گیری	
			در برابر دولت حاکم	در قبال ایران
القدس العربی مصر	alquds.co.uk	بسیار تأثیرگذار و محبوب به دلیل بی‌طرفی نسبی	منتقد آمریکا، اسرائیل و کشورهای عربی	هم مثبت هم منفی
الاهرام مصر	ahram.org.eg	بالا - بالا	روزنامه دولتی	روزنامه دولتی
اليوم السابع مصر	youm7.com	بالا - بالا	بی‌طرف - حرفه‌ای	بی‌طرف - بیان‌کننده منتقدان و حامیان ایران - دارای ارتباط خوب با دفتر نمایندگی ایران در قاهره

جدول ۱۴

۱. Camp David Accords توافق‌نامه‌ای بود که میان انور سادات رئیس‌جمهور معدوم مصر و مناخیم بگین، نخست‌وزیر وقت اسرائیل در ۱۷ سپتامبر ۱۹۷۸ (۲۶ شهریور ۱۳۵۷) و برای پایان دادن به اختلافات دوجانبه و با میانجی‌گری جیمی کارتر رئیس‌جمهور وقت آمریکا به امضا رسید.

۱۵. یمن

جمهوری یمن در جنوب غربی آسیا و جنوب شبه جزیره عربستان قرار دارد و پایتخت آن صنعا است. یمن تا قبل از سال ۱۹۹۰ میلادی دو کشور مجاور به نام‌های جمهوری عربی یمن (یمن شمالی) و جمهوری دمکراتیک یمن (یمن جنوبی) بود و در این سال طی پیمانی این دو کشور با هم متحد شدند و جمهوری یمن به وجود آمد. در سال ۱۹۷۴ با تصویب قانون حمایت از خانواده در یمن جنوبی یا جمهوری خلق یمن (که تنها کشور سوسیالیست جهان عرب در آن زمان به شمار می‌رفت)، موقعیت و منزلت زنان این کشور دگرگون شد. علاوه بر این، اتحادیه عمومی زنان یمن تلاش کرده است تا میزان سواد و آموزش زنان را افزایش داده و آنها را در زمینه تولید اجتماعی مشارکت دهد. (هنسون، ۱۳۷۸: ۱۱۱) اما یمن شمالی در مقایسه با همسایه جنوبی خود وضعیتی عقب مانده‌تر داشت و در زمینه تأمین بهداشت عمومی با مشکلات وسیعی روبه‌رو بود و این وضعیت حتی تا همین اواخر نیز ادامه داشته است. مطابق آمار برخی کشورها، یمن در میان ده کشور فقیر عربی قرار دارد. (بلوخ و یواکیم، ۱۳۸۵: ۷۹) هم‌زمان با اوج‌گیری بیداری اسلامی در منطقه از اواخر سال ۸۹، یمن نیز شاهد درگیری‌ها و تظاهرات گسترده‌ای بود که سرانجام به برکناری علی عبدالله صالح رئیس جمهوری این کشور، منجر شد.

نام روزنامه	وبسایت	تخمین یا برآورد میزان محبوبیت / تأثیر	نوع موضع‌گیری	
			در برابر دولت حاکم	نسبت به بیداری اسلامی
دارالایام	al-ayyam.info	بالا - بالا	نسبتاً منتقد	مثبت حامی مخالفان سوریه
الثوره	althawranews.net	متوسط	خنثی	مثبت حامی مخالفان سوریه

جدول ۱۵

۱۶. رسانه‌های فراگیر

در جهان عرب، برخی رسانه‌ها دارای حوزه عملی فرامنطقه‌ای‌اند. منظور از این عبارت آن است که رسانه‌هایی وجود دارند که اگرچه پایگاه اصلی تولید محتوای آنها، خاورمیانه عربی نیست، اما حوزه نفوذ آنها در این منطقه است.

نام روزنامه	وبسایت	تخمین یا برآورد میزان محبوبیت / تأثیر	نوع موضع‌گیری	
			در برابر دولت حاکم	نسبت به بیداری اسلامی
سایت ایلاف	elaph.com مستقر در لندن و متعلق به روزنامه‌نگار سعودی	بالا - بالا	انتقادی در برابر همه دولت‌های عربی	مثبت به همه اعتراضات
الشرق الاوسط - لندن	aawsat.com	تأثیرگذاری بالا	حامی حکومت عربستان و دولت‌های هم پیمان	حمایت از مبارک و دولت بحرین و معترضان سوریه

جدول ۱۶

پیشنهادهای سیاستی

بیداری اسلامی، از سنخ هدف‌گذاری‌های کلان حاکمیتی است و اگرچه پاره‌ای مباحثات بر سر حدود و ثغور این تعبیر، در فضای سیاسی کشور، قابل مشاهده و ارزیابی است، اما با این همه از آنجا که مسئله^۱ مورد نظر، وجهه‌ای ملی دارد و در ردیف مسائل عمومی^۲ قرار می‌گیرد، می‌توان سیاست‌های^۳ مورد نیاز این عرصه مورد بررسی قرار داد؛ چراکه سیاست‌گذاری همان‌گونه که ویلیام جنکینز در «تحلیل سیاست‌ها» می‌گوید:

مجموعه‌ای از تصمیمات به هم وابسته است که به وسیله گروه‌ها یا بازیگران سیاسی با هدف دستیابی به اهداف خاص یا به دست آوردن ابزار مناسب برای دستیابی به آن اهداف اتخاذ می‌شود. (Jenkins, 1978: 10)

در این مقام، می‌توان پیشنهادهایی سیاستی را ارائه کرد که دستگاه‌های فرهنگی یا مرتبط با حوزه مسائل خارجی، بتوانند آنها را برای ساماندهی فضای رسانه‌ای مرتبط با بیداری اسلامی در کشورهای مورد نظر به کار گیرند. البته روشن است که این سخن به معنای آن نیست که صرفاً با اتکا به مجموعه‌ای از سیاست‌های رسانه‌ای می‌توان فضای عمومی کشورهای حوزه بیداری اسلامی را متحول کرد و یا دست‌خوش تغییر ساخت؛ زیرا این جابه‌جایی متکی به متغیرهای متعددی است و عملکرد رسانه‌ها، حتماً در طیفی میان دیدگاه‌های رسانه‌محور و جامعه‌محور قرار می‌گیرد.^۴ این سیاست‌ها را می‌توان به دو دسته خرد و کلان تقسیم‌بندی کرد:

۱. سیاست‌های خرد

رسانه‌ها برای آنکه با مخاطبان خویش، دارای زبان مشترک شوند و بدین طریق، هم‌زبانی میان رسانه و مخاطب فراهم آید، لازم است مسیریایی را برگزینند که درون آنها، بخش‌هایی از این مفاهیم مشترک شکل گرفته باشد. استفاده از چهره‌ها و شخصیت‌های معروف، یکی از آشناترین روش‌ها در فرآیند برجسته‌سازی رسانه‌ای است که امکان تأثیرگذاری بر مخاطب را افزایش می‌دهد. به‌کارگیری چهره‌های مشهور هوادار جمهوری اسلامی یا نظریه بیداری اسلامی، یکی از راهکارهای مؤثر در افزایش تأثیرگذاری بر فضای رسانه‌ای منطقه است. از آنجا که مجاری ارتباطات میان‌فردی و محلی در اقناع بسیار مؤثرند (سورین و تانکارد، ۱۳۸۸: ۳۱۵) و این‌گونه از ارتباطات در منطقه شمال آفریقا و آسیای جنوب غربی کاملاً شناخته شده و اثرگذار

1. Issue.
2. Public.
3. Policies.

۴. نظریات رسانه‌محور، فن‌آوری رسانه‌ای یا محتوای آن را مورد توجه قرار می‌دهند و تا آنجا پیش می‌روند که حتی ظهور ایسم‌های سیاسی را نیز به رسانه‌ها ارجاع می‌دهند و در مقابل، رسانه‌های جامعه‌محور، فن‌آوری و محتوای رسانه‌ای را برآیند تغییرات سیاسی یا اندیشه‌ای در نظر می‌گیرند. (منتظرالقائم، ۱۳۸۴: ۷۰ و ۷۱)

است، توصیه اصلی ما شناسایی رهبران فکری^۱ و گروه‌های مرجعی^۲ است که با اتکا به آنها بتوان حوزه اقناع‌سازی را گسترده ساخت.

۲. سیاست‌های کلان

محدودیت‌های عامدانه ایجاد شده بر سر دسترسی ایران، به افکار عمومی منطقه (که نمونه‌ای از آن در قطع برنامه‌های شبکه‌های ایرانی از ماهواره‌های فرانسوی در مهر سال ۹۱ رخ داد)، نشان می‌دهد حرکت به سمت برنامه‌ریزی‌های محلی - موردی می‌تواند بسیار چاره‌ساز باشد. پس می‌توان گفت اولین سیاست محوری، پرهیز از ارائه نسخه‌های عمومی و فراگیر برای فعالیت‌های رسانه‌ای است. این سخن بدین معناست که ایجاد نسخه‌های بومی رسانه‌های فعال و هوادار انقلاب اسلامی در کشورهای منطقه بسیار ضروری و حیاتی است؛ چراکه می‌تواند میانبری منطقی برای دسترسی به اهداف با کمترین هزینه‌ها باشد؛ سیاستی که متأسفانه به‌طور جدی در دستور کار نهادهای مسئول قرار نگرفته است. یا در نمونه‌ای دیگر بسیاری از شبکه‌های رادیویی آمریکایی و انگلیسی به صورت اف.ام.^۳ در کشورهای حاشیه جنوبی خلیج فارس و حتی شمال آفریقا (نظیر لیبی پس از قذافی) در دسترس قرار دارند و اینها ظرفیت‌هایی است که با شناسایی عناصر رسانه‌ای هم‌سو می‌توان از آنها به خوبی بهره برد.

دومین سیاست محوری کلان، به‌کار بستن فرآیندهایی است که ذیل عنوان دیپلماسی عمومی^۴ دسته‌بندی می‌شوند و بخشی از آنها، نظیر راه‌اندازی شبکه‌های تلویزیونی جهانی، از جمله نقاط مشترک سیاست رسانه و دیپلماسی عمومی به‌شمار می‌روند. در ایران تجارب «العالم» و پس از آن «پرس.تی.وی» در این حوزه رخ داده‌اند و با همه قوت‌ها و ضعف‌هایی که داشته‌اند، خود می‌توانند بخش مهمی از فعالیت مکمل در حوزه دیپلماسی عمومی به‌شمار روند. این سیاست را در راه‌اندازی شبکه‌های خبری به زبان‌های دیگر و یا شبکه‌های فیلم و سریال نیز تعقیب کرد که نمونه نسبتاً موفق نظیر «آی.فیلم»^۵ نیز برای مخاطبان عربی، قابل ذکر و بررسی است. مضاف بر اینها، اعزام و جذب دانشجویان از جمله مهم‌ترین اقدامات در چارچوب دیپلماسی عمومی شناخته می‌شود؛ (داداندیش و احدی، ۱۳۹۰: ۱۶۰) با این اقدام می‌توان دانشجویان خارجی را در حوزه‌های مورد نظر جذب کرد که نهایتاً به فعالیت‌های رسانه‌ای هم‌سو با ایران، یاری رسان شود.

مسئله محوری سوم، ایجاد هم‌گرایی، یک‌دستی و هماهنگی میان نهادهای دخیل در حوزه بیداری اسلامی است؛ به‌گونه‌ای که بتوان از فعالیت‌های موازی در حوزه سیاست خارجی جلوگیری کرد. به دلیل تسلط نظام سلطه بر این حوزه، هر نوع تداخل و بی‌نظمی در کمترین فرصت از سوی رقیب یا رقبای مورد

1. Opinion Leaders.
2. Reference Groups.
3. FM.
4. Public Diplomacy.
5. Ifilm.

بهره‌برداری قرار می‌گیرد و منجر به عملیات پدافندی شدیدی علیه جمهوری اسلامی می‌شود. این نیاز، ایجاد ستاد مشترک رسانه‌ای را در این زمینه، ضروری می‌سازد تا بتواند ضمن رفع شبهات موجود، راهکارهایی برای گشایش عرصه‌ای تازه بیابد. مسئله سوریه یکی از مهم‌ترین موضوعاتی است که در حال حاضر باعث مخدوش شدن عملکرد جمهوری اسلامی و وارد آمدن اتهامات گوناگونی بدان شده که لازم است در این زمینه سیاست‌های مشترکی اتخاذ و اجرا شود.

چهارمین مسئله، سرمایه‌گذاری در فضاهایی غیر از رسانه‌های مکتوب است که می‌تواند بسیار گره‌گشا و تسهیل‌کننده باشد؛ آن هم در شرایطی که بسیاری از دولت‌ها از کنش فعال ایران در عرصه رسانه‌های داخلی‌شان جلوگیری می‌کنند. زیرساخت اینترنت، مجموعه گسترده‌ای از ابزارها را برای تأثیرگذاری فراهم آورده که راه‌اندازی پایگاه‌های خبری هم‌زبان با کشور هدف، از ایران، ابتدایی‌ترین این استفاده‌ها به‌شمار می‌رود. شبکه‌های اجتماعی مجازی، میکروبلاگ‌ها، شبکه‌های اجتماعی پیامکی نظیر توئیتر و ده‌ها خدمت دیگر در فضای مجازی، این امکان را فراهم می‌آورد که هم در حوزه آموزش و تأمین خدمات اولیه و هم بهره‌برداری‌های تکمیلی، بتوان فضای مجازی را در خدمت گسترش مفاهیم مرتبط با بیداری اسلامی قرار داد. نهایتاً اینکه ضعف منابع تحقیقاتی به‌روز درباره کشورهای مذکور، عاملی هشداردهنده و نگران‌کننده است؛ درباره بسیاری از این کشورها تقریباً هیچ منبع درخور توجهی وجود ندارد و این نکته علاوه بر اینکه کار تحقیق را با دشواری مواجه می‌سازد، نشانگر بی‌تفاوتی جامعه علمی کشور به این حوزه با اهمیت است. نبود همین منابع باعث شده تا مخاطب‌شناسی که مقدمه ضروری فعالیت رسانه‌ای است به نحوی شایسته انجام نگیرد و عمل رسانه‌ای متناسب با مخاطب، سامان یابد.

نتیجه

محور اصلی در تحلیل حاضر استخراج یا ارائه سیاست‌های رسانه‌ای برای جمهوری اسلامی در حوزه بیداری اسلامی است؛ این سیاست‌ها مبتنی بر شناخت محیط عمومی حوزه اثر، مورد توجه قرار گرفته و روشن است که این تحلیل یک توصیف کامل و تمام‌عیار از وضعیت رسانه‌ها و حتی مطبوعات کشورهای حوزه بیداری اسلامی نیست، با این وجود در آن تلاش شده تا برگزیده‌ای از مهم‌ترین مطبوعات این حوزه مورد بحث و بررسی قرار گیرند. روشن است که مقطع زمانی بررسی انجام شده (تابستان ۹۱) در ارائه ارزیابی‌ها تأثیرگذار بوده و ممکن است روند حوادث و تحولات، تغییراتی را در نگرش رسانه‌ای به مقولات مورد بررسی ایجاد کند. با این همه در جمع‌بندی این بحث می‌توان گفت که بخش عمده رسانه‌های مکتوب موجود در کشورهای حوزه خاورمیانه عربی، یا کاملاً دولتی‌اند و یا وابسته به حکومت‌هایشان و به تبعیت از نوع نگاه دولت‌ها، معمولاً در قبال جمهوری اسلامی و برخی گفتمان‌ها و کلیدواژه‌های ساخته شده از سوی آن، دارای موضع‌گیری مخالف و منفی‌اند.

مسئله دیگر در این میان، سایه انداختن ماجرای سوریه بر نوع موضع‌گیری رسانه‌ها در قبال بیداری اسلامی است که در پاره‌ای موارد بدین موضوع اشاره شده است. همچنین وجود روزنامه‌های فرامنطقه‌ای که در نوع خود کم‌نظیر به شمار می‌روند نیز موقعیتی خاص و ویژه به فضای مطبوعاتی کشورهای مذکور داده و در جهت‌گیری‌های خبری آنها کاملاً مؤثر است. در انتهای مقاله تلاش شده تا فهرستی از سیاست‌های پیشنهادی در دو گروه خرد و کلان برای بهبود فضای اثرگذاری جمهوری اسلامی بر مقوله بیداری اسلامی ارائه گردد.

منابع و مأخذ

۱. آدمی، علی، ۱۳۹۱، «بحران بحرین و امنیت منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران»، *فصلنامه راهبرد*، شماره ۲۱.
۲. احمدیان، حسن، ۱۳۹۱، «گذار مصر از رژیم اقتدارگرا؛ عوامل و زمینه‌ها»، *فصلنامه روابط خارجی*، شماره ۱۳، بهار ۹۱.
۳. امیردهی، ع.ر، ۱۳۸۵، «سودان پهناورترین کشور جهان اسلام»، *فصلنامه اندیشه تقریب*، شماره ۷، تابستان ۸۵.
۴. الجمل، مصعب، ۱۳۸۱، «نظام حقوقی مالکیت فکری در سوریه»، ترجمه حسن علی نوری‌ها، *فصلنامه اطلاع‌رسانی و کتاب‌داری*، شماره ۹.
۵. _____، ۱۳۸۸، *بحرین*، تهران، مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
۶. حافظیان، محمدحسین و حسن احمدیان، ۱۳۸۸، «صف‌بندی نیروهای اپوزسیون در خاورمیانه عربی؛ اسلام‌گرا یا لیبرال - دموکرات؟»، *فصلنامه بین‌المللی روابط خارجی*، سال اول، شماره چهار، زمستان ۸۸.
۷. خرازی، فردین، ۱۳۸۵، «مروری بر وضعیت حقوق بشر در امارات عربی متحده»، *فصلنامه راهبرد*، شماره ۴۱، پاییز ۸۵.
۸. برزگر، کیهان، ۱۳۸۸، «منطقه‌گرایی در سیاست خارجی ایران»، *فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی*، مرکز مطالعات عالی بین‌المللی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی (ویژه همایش مطالعات منطقه‌ای)، سال دوم، شماره ۵، زمستان ۸۸.
۹. بی.بی.سی فارسی.
۱۰. بلوخ، ورنر و فارس یواکیم، ۱۳۸۵، «مأموریت ادبی در یمن: در آغاز، گفتگو بود»، ترجمه فراز فرهودی‌فر، *ماهنامه بخارا*، فروردین، شماره ۴۸.
۱۱. پورسعید، فرزاد، ۱۳۸۹، «برآورد استراتژیک عراق آینده»، *فصلنامه مطالعات راهبردی*، شماره ۴۷، بهار ۸۹.

۱۲. نائب، سعید، ۱۳۸۸، «الزام تحول در نگاه منطقه‌ای ایران»، *فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی*، مرکز مطالعات عالی بین‌المللی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی (ویژه همایش مطالعات منطقه‌ای)، سال دوم، شماره ۵.
۱۳. داداندیش، پروین و افسانه احدی، ۱۳۹۰، «جایگاه دیپلماسی عمومی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران»، *فصلنامه روابط خارجی*، شماره ۹، بهار ۹۰.
۱۴. داداندیش، پروین، ۱۳۹۱، «تحولات لیبی و دکنترین مسئولیت حمایت»، *فصلنامه راهبرد*، شماره ۲۱، بهار ۹۱.
۱۵. دوست‌محمدی، احمد و حسین زحمتکش، ۱۳۸۸، «بررسی ریشه‌های خشونت در الجزایر دهه ۹۰»، *فصلنامه سیاست - مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی*، شماره ۳۹، پاییز ۸۸.
۱۶. دوماتو، نورعبدالله، ۱۳۸۰، «زنان و کار در عربستان سعودی»، *فصلنامه مطالعات خاورمیانه*، شماره ۲۸.
۱۷. سورین، ورنر جی و جیمز دلبیو تانکارد، ۱۳۸۸، *نظریه‌های ارتباطات*، ترجمه علیرضا دهقان، چاپ چهارم، تهران، دانشگاه تهران.
۱۸. صادقی، حسین و حسن احمدیان، ۱۳۸۹، «عربستان سعودی؛ از هژمونی نفتی تا رهبری منطقه‌ای»، *فصلنامه روابط خارجی*، شماره ۲، پاییز ۸۹.
۱۹. صفی، محمد، ۱۳۸۴، *نگاه ایرانی به مطبوعات عربی*، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
۲۰. الفقیر، فادیه و ماجد نجار، ۱۳۸۲، «زنان، دموکراسی و شهروندی در اردن»، *فصلنامه مطالعات خاورمیانه*، سال دهم، شماره ۳، پاییز ۸۲.
۲۱. منتظرالقائم، مهدی، ۱۳۸۴، «سیاست‌های دریافت برنامه‌های تلویزیونی ماهواره‌ای در کشورهای آسیایی: درس‌های مقابله و بهره‌وری برای ایران»، *فصلنامه نامه علوم اجتماعی*، شماره ۲۶، زمستان ۸۴.
۲۲. مؤمنی‌راد، احمد، ۱۳۸۳، «مقایسه تطبیقی انقلاب چین، الجزایر و ایران»، *فصلنامه انقلاب اسلامی*، شماره ۷ و ۸، پاییز و زمستان ۸۳.
۲۳. میرشجاعیان‌حسینی، حسین و فرهاد رهبر، ۱۳۸۹، «بررسی رابطه علیت میان مؤلفه‌های توسعه پایدار در کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا»، *فصلنامه مطالعات اقتصاد انرژی*، سال هفتم، شماره ۲۵، تابستان ۸۹.
۲۴. نقبایی‌لنگرودی، سیدرضا، ۱۳۸۱، «رسانه‌های نوین، جهانی‌سازی و هویت ملی کویت»، *فصلنامه رسانه*، شماره ۵۱، پاییز ۸۱.
۲۵. نقیب‌زاده، احمد، ۱۳۸۸، «ایران، کانون چند زیرسیستم منطقه‌ای»، *فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی*، مرکز مطالعات عالی بین‌المللی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی (ویژه همایش مطالعات منطقه‌ای)، سال دوم، شماره ۵، زمستان ۸۸.

۲۶. ویکی پدیا: <http://fa.wikipedia.org>

۲۷. هالینگورث، مارک، ۱۳۸۱، «عمان: روایتی واقعی از دسیسه و ماجرا»، *ماهنامه جهان کتاب*، شماره ۱۵۵، مهر و آبان ۸۱

۲۸. همشهری آنلاین.

۲۹. هنسون، جریس و اما نارولا، ۱۳۷۸، *تکنولوژی‌های جدید ارتباطی در کشورهای در حال توسعه*، ترجمه داود حیدری، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.

۳۰. یزدانی، عنایت‌الله و دیگران، ۱۳۹۱، «بازتاب انقلاب اسلامی بر جنبش اخوان المسلمین سوریه»، *فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی*، شماره ۹، بهار ۹۱.

۳۱. ویسی، مراد، ۱۳۸۶، «مردم عراق هنوز هم می‌ترسند»، *ماهنامه سوره*، شماره ۳۱، فروردین و اردیبهشت ۸۶.

32. Jenkins, William, 1978, *Policy Analysis: A Political and Organizational Perspective*, London, Martin Robertson.

33. <http://www.jpa.jo/arabic/MediaMembers.aspx>

34. http://www.petra.gov.jo/public/English.aspx?Lang=2&Page_Id=1132&Menu_ID=43&Site_ID=1

35. <http://jmm.jo>

36. <http://amin.org/journal.php>

